

EGE DÜNYASI LİMAN KENTLERİ SİKKE, MÜHÜR VE AĞIRLIKLARI

*PORT CITIES OF THE AEGEAN WORLD
COINS, SEALS AND WEIGHTS*

Editörler / Edited by
Ceren Ünal – Akın Ersoy
Cengiz Gürbıyık – Başak K. Kasalı

EGE DÜNYASI LİMAN KENTLERİ SİKKE, MÜHÜR VE AĞIRLIKLARI

*PORT CITIES OF THE AEGEAN WORLD
COINS, SEALS AND WEIGHTS*

Editörler / Edited by
Ceren Ünal - Akın Ersoy
Cengiz Gürbıyık - Başak K. Kasalı

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları

Yayın No: 0032

MANİSA 2018

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 2018/31 sayılı ve XXIX no'lu kararı ile basılmıştır.

EGE DÜNYASI LİMAN KENTLERİ SİKKE, MÜHÜR VE AĞIRLIKLARI

Doç. Dr. Ceren Ünal

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

Doç. Dr. Akın Ersoy

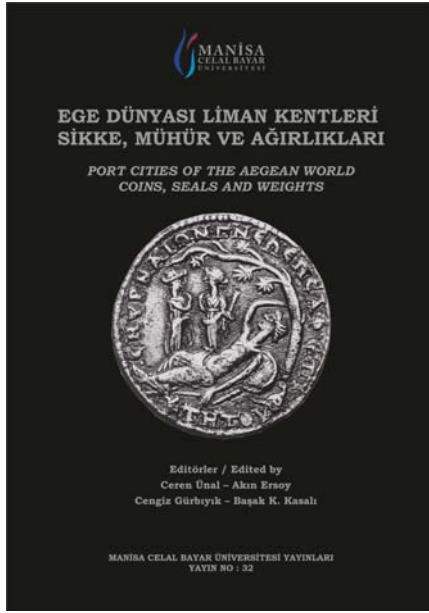
Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü

Dr. Öğr. Üy. Cengiz GÜRBİYİK

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

Dr. Öğr. Üy. Başak K. Kasalı

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

Kapak Tasarım: Serat KOTAN - Ömer YILMAZ

Baskı - Cilt : Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi -MANİSA

1. Baskı - 2018

ISBN: 978-975-8628-69-8

Bu kitabın Türkçe yayın hakları kitabın hukuki yayımcısına ait olup her hakkı saklıdır. Hiçbir bölümü ve paragrafı kısmen veya tamamen ya da özet halinde, fotokopi, faksimile veya başka herhangi bir biçimde çoğaltılamaz, dağıtılamaz yeniden elde edilmek üzere saklanamaz. Normal ölçüyü aşan iktibaslar yapılamaz ancak normal ve kanuni iktibaslarda kaynak gösterilmesi zorunludur.

ÖNSÖZ

Bu yayın, Ege Dünyası Liman Kentleri ile ilişkili Arkaik-Klasik ve Hellenistik döneme, Roma Eyalet sistemine, Bizans İmparatorluğu dönemine, Venedik ve Ceneviz'in yanı sıra Ortaçağ Avrupa, Batı Anadolu Beylikleri ve Osmanlı dönemine ait sikke, mühür ve ağırlıkları hakkında yapılan kapsamlı araştırma ve çalışmalar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Kitap çalışmasının oluşum temelleri Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü ve Smyrna Antik Kenti Kazılarının ortak çalışmasıyla İzmir ve Manisa'da 01-02 Kasım 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilen "Uluslararası Ege Dünyası Liman Kentleri Sikke Mühür ve Ağırlıklar Sempozyumu" sonunda alınan karara dayanmaktadır. Sempozyumda sunulmuş, araştırma sonuçlarına dayanan, özgün değere sahip ve çok daha kapsamlı çalışmalar yayında bir araya getirilmiştir.

Çalışmada yer alan bölümler alanlarında uzman ve yetkin uluslararası ve ulusal akademisyenler tarafından oluşturulmuştur. Kitap çalışmasına katkı sağlayan akademisyen, uzman ve araştırmacılar Ege Dünyası'nda binlerce yıllık süreci kapsayan içerikte, liman yerleşkelerinin dönemlere dair konumlarını, siyasi ve ticari ilişkilerini ve toplumların iç içe geçtiği yerlerdeki etkileşimlerini oldukça etkileyici bir üslupla sunmaktadırlar. Ege Dünyası liman kentlerinde gerçekleştirilen kazılarda, müzelerde ve özel koleksiyonlarda bulunan sikke, mühür ve ağırlıkların yer aldığı çalışmanın yeni bilgiler ve buluntuları içermesi ise değerini ifade etmektedir.

Uluslararası Ege Dünyası Liman Kentleri Sikke, Mühür ve Ağırlıklar Sempozyumu'nun düzenlenmesi için değerli katkılarını sağlayan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türk Tarih Kurumu, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlüğü, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü, Smyrna Antik Kenti Kazıları, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Manisa Şehzadeler Belediyesi, İzmir Ticaret Odası, Tutku Tours ve Fortis Travel'a teşekkür ederiz.

Kitap çalışmasının basımı aşamasında verdikleri destek ile bizleri onurlandıran Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Ahmet Kemal Çelebi ve Rektör Yardımcısı Sayın Prof. Dr. Muzaffer Tepekaya'ya teşekkürlerimizi sunarız.

FOREWORD

This publication has been brought to light as a result of comprehensive researches and studies worked on the coins, seals and weights belonging to Medieval Europe, the Western Anatolian Beyliks and the Ottoman Empire periods as well as the Archaic-Classical and Hellenistic period, which is related to the Port Cities of the Aegean World, the Roman State system, the Byzantine Empire period, Venice and Genoa. The accrual basis of the compilation is based on the decision taken at the end of the “International Symposium on the Port Cities of the Aegean World: Coins, Seals and Weights” which was carried out inside a collaborative work of Manisa Celal Bayar University, Faculty of Science and Letters, Department of Art History, Dokuz Eylül University, Faculty of Letters, Department of Archaeology between the dates of 01 and 02 November 2017 in İzmir and Manisa. The featured comprehensive studies, which have an authentic value and were presented at the symposium and based on the results of the research, have been assembled in the publication.

The sections included in the study have been formed by international and national academics that are expert and proficient at their fields. The academics, experts and researches contributed to the compilation present the positions, political and commercial relations, and interactions, at the places where societies were intertwined, of the port settlements regarding to the periods in the content that covers up a thousands of years’ continuum in an impressive style. The study, in which the coins, seals and weights found in the excavations performed in the port cities of the Aegean World, museums and private collections are involved, contains new information and findings and it points out the value of the study.

We would like to give our thanks to the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey, Turkish Historical Society, the Rectorate of Manisa Celal Bayar University, the Rectorate of Dokuz Eylül University, the Ancient City of Smyrna Excavation, Manisa Celal Bayar University Scientific Research Projects Coordination Unit, İzmir Metropolitan Municipality, Manisa Şehzadeler Municipality, İzmir Chamber of Commerce, Tutku Tours and Fortis Travel providing their valuable contributions in order to arrange the “International Symposium on the Port Cities of the Aegean World: Coins, Seals and Weights.”

We would like to express our gratitude to the Rector of Manisa Celal Bayar University Dear Prof. Dr. Ahmet Kemal Çelebi and the Vice Rector Dear Prof. Dr. Mr. Muzaffer Tepekaya who have honored us with the support they have bestowed at the stage of publishing the compilation. We are also grateful to them for their support at every meeting in order to carry out the study at high-end level both contextually and visually.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Evren AÇAR	
Coin Findings a Wine Workshop in Antandros	1
Michel AMANDRY	
Monetary Production in the Cycladic Islands Under the Roman Empire (From Augustus to Gordian III)	33
Vera BULGURLU	
Kadıkalesi/Anaia Byzantine Lead Seals from the Excavation Seasons 2011-2017	42
Benedotto CARROCCIO	
Not Only Kymaeans, Not Only Aeolians: New Lights on Local and Foreign Coin Circulation in the Port City of Kyme From Italian Excavations	56
Burçak DELİKAN	
Metropolis Kazısı Sikke Buluntuları	70
Zeliha DEMİREL GÖKALP	
Anadolu'nun Ege Kıyılarında Erken Bizans Dönemi Sikke Dolaşımı	83
Zeliha DEMİREL GÖKALP-ALAN M. STAHL	
A Hoard of Venetian Coinage of Doge Antonio Venier from Emet in Kütahya	99
Vera GURULEVA	
Sherif Osman Nuri Bey and Byzantine Glass Weights from the State Hermitage Collection Found in İzmir	111
George KAKAVAS	
Halai (East or Opountian Locris, Pthiotis): An Important Port of the Aegean Sea, The Numismatic Evidence from Antiquity (400 B.C.) to the 12th Century A.D.	121
Yiannis KOKKINAKIS	
Money Circulation in an Aegean Economy: The City-Port of Hermoupolis in the Nineteenth Century	135

Elena KORKA-Constantine LAGOS	
Coin Finds at Koutsongila Ridge as Evidence on the Circulation of Coinage and Commercial Contacts Through Kenchreai Harbour During Antiquity	150
Ioanna N. KOUKOUNI	
Coins and Seals in Byzantine and Genoese Chios (Fifth- Sixteenth Centuries)	165
Theodoros KOUREMPANAS	
Coins from Excavations at Myrina (Lemnos)	183
Dimitrios Ath. KOUSOULAS	
Hercules' Depiction on Koan Coins in its Historical-Artistic Context	187
Eleni LIANTA	
The Byzantine Numismatic Single Finds from the Thessalonica Metro Archaeological Excavations: 2008-2015	198
Wilhelm MUESELER	
Pigs with Wings, The Port Towns of Phoinike and Phaselis in Eastern Lycia During the 5th Century BC	216
Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN-Anthony HOSTEIN	
Unpublished Die-Links from Alexandria Troas (Treboniaus Gallus and Valerian)	222
Merve SARILAR ÖZDEMİR	
Sikkeler Işığında Ionia Bölgesi'nde Seleukosların Varlığı	232
Hüseyin Murat ÖZGEN	
Adramytteion'dan Ioannes VIII (Xiphilinos) Konstantinopolis Patriklik Mührü Buluntusu ve "E Yapısı" İkincil Kullanımı	243
Hüsnü ÖZTÜRK-Haluk PERK	
Aydınoğulları Sikkelerine Genel Bir Bakış ve Aydınoğlu İsa Bey'e Ait Neşredilmemiş Bazı Sikkeler	255
Charikleia PAPAGEORGIADOU-Eleni GKADOLOU	
Archaic Coin Hoards and Maritime Connectivity in the Eastern Mediterranean	265
Eugen PARASCHIV GRIGORE- Ioana PARASCHIV GRIGORE	
Commercial Lead Seals from Smyrna Discovered in Dobroudja	276

Kadir PEKTAŞ	
Milas'ta Ortaya Çıkarılan İki Define Hakkında Notlar	287
Haluk PERK	
Kzykos Antik Kenti Terazi Ağırlıkları Haluk Perk Koleksiyonu	294
Alan M. STAHL	
The Fourteenth Century Ducats of the Emirs of Aydın	303
Betül TEOMAN	
Kadıkalesi-Anaia Kazıları (2001-2016) Türk Dönemi Sikkeleri	313
Ceren ÜNAL	
Iconography and Importance of Palaeologan Coin Finds from Kadıkalesi/Anaia Excavation	329
Peter vanALFEN	
The Limits of Cooperation: Prolegomena to a Die Study of the Archaic Silver Coinages of Phokaia	342
Oya YAĞIZ	
Adramytteion Kazılarında Ele Geçen Sikkeler	353

ADRAMYTTEION'DAN IOANNES VIII (XIPHILINOS) KONSTANTINOPOLIS PATRİKLİK MÜHRÜ BULUNTUSU ve “E YAPISI” İKİNCİL KULLANIMI

Hüseyin Murat ÖZGEN*

Sempozyum'un ana vurgusunda “Ege Dünyası Liman Kentleri”nden biri olan, diğer kentlere oranla araştırmaları nispeten daha yakın bir dönemde başlayan Adramytteion'dan bir Bizans Kurşun Mühür buluntusu ve bu buluntunun geldiği çok evreli kullanım gören yapı özelinde Adramytteion ile çevre alanında, ilgili dönem üzerine tarihsel tespitlerimiz sunumun ana hedefindedir.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi başta olmak üzere, farklı üniversitelerin ilgili branşlarından katılımı, Balıkesir İli Burhaniye İlçesi Ören Mahallesi'nde yer alan Adramytteion Antik Kenti ve de onun etki alanında Edremit Körfezi'nin sahip olduğu kültür varlıkları üzerine devam ettirilmekte olan arkeolojik çalışmalar, yapılan tespitlerin yanı sıra başta Ören olmak üzere Burhaniye ve çevresindeki antik - modern doku çakışmasından kaynaklanan sorunlara, farklı akademik branşların işbirliğinde çözümler üretip, kültürel değerlerin uygun kullanımında fayda sağlayan projeler bütünü olarak sürdürülmektedir¹.

Adramytteion, Ege'nin kuzeyinde, batıya ve kuzeybatıya bakan açıklığı kısmen Lesbos (Midilli) Adası tarafından karşılanan *Adramytenos Sinus*'un (Edremit Körfezi Körfezi) karasal düzlüğünde konumlanmakta olup, bu alan kuzeyde Ida (Kaz) Dağları'nın doğu uzantısı, doğusu, güneydoğu ve kısmen güneyinde Pindasos (Madra) dağları ile sınırlıdır (Bkz. Lev.1). Antik kaynaklarda kabaca *Thebe Pedion* (Herodotos 7.42) olarak karşılık bulan bu düzlük alan, esas itibarıyla kuzeydoğu – güneybatı doğrultusunda kıyı hattına paralel uzanan ve bugünkü kıyı hattından içeri, güney doğusunda konumlanan Pindasos (Madra Dağı) eteklerine kadar ulaşmaktadır. Böyle bir coğrafyada *Adramytenos Sinus 'un yani* Edremit Körfezi'nin doğu kıyısındaki kentin konumu, antik çağda adalar ve tüm Ege Havzası'na açık deniz ticaretine olan elverişliliği sebebiyle, birçok kültürün somut kalıntılarını barındıran, önemli arkeolojik potansiyele sahip olmasında etken olmuştur.

Günümüzde Balıkesir İli Burhaniye İlçe merkezinin yaklaşık 3,5 km batısında, kendi üzerinde kuzey – güney doğrultusunda en yüksekinin rakımı 20 m. olan dört sırta sahip bir yükselti üzerinde ve onun yamaçlarında, deniz kıyısında alüvyal düzlük tarafından kuşatılmış vaziyette konumlanan Ören Mahallesi, Adramytteion Kenti ile aynı konumu paylaşmaktadır. Strabon'un yazınında iki limanı vurgulanan, ancak biri günümüze korunur halde ulaşan ve böylelikle önemli ticari rotalar üzerinde bir liman kenti olan Adramytteion'un antik çağ içerisindeki coğrafyasının, kentin kuzeyinde ve güneyinde akışlarını sürdüren akarsuların taşıdığı alüvyonlar neticesinde günümüz topoğrafyasından farklı bir durum arz ettiği anlaşılmıştır. Buna göre Ören yükseltisinin tümünün doğuda karaya bağlı bir yarımada olduğu tespit edilmiş olup kıyı hattının değişim süreçlerini netleştirecek çalışmalara devam edilmektedir².

* Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan G. S. Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, murat.ozgen@msgsu.edu.tr.

¹ Çalışmaların bu sunumda da odaklanan Bizans Dönemi ilgisindeki bölümü, heyet üyemiz İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Özgü Çömezoğlu Uzbek'in katılımda sürdürülmektedir. Diğer taraftan, kazılar vasıtasıyla ele geçen numizmatik buluntular ise, Prof. Dr. Oya Yağız tarafından değerlendirilmekte olup, bu sempozyumun bildirileri dahilinde, Adramytteion sikkeleri üzerine ayrı bir sunum bulunmaktadır. 2012 yılından bu yana sürdürülen çalışmalar için bkz : Özgen 2013, 4-13; 2014a, 178-194; 2014b, 23-28; 2015, 1-18; 2016a, 233-249; 2016b, 22-25; 2018a, 503-525 ve 2018b, 219-243.

² Özgen 2016a, 239.

Kazılar vasıtasıyla 2012'den bu yana, kentin çeşitli bölgelerinde sürdürdüğümüz çalışmalarda öne çıkan tespitler arasında kent ve öncesi yerleşimin sürekli kullanımının bize açık izlerini sunan Bergaz Tepe ayrı bir önem arz etmektedir. Bergaz Tepe, kentin konumlandığı tepelik topoğrafyanın kuzey dâhilinde, kuzeyde ve doğuda düzlüğe, batıda ise denize hâkim bir tepecik durumundadır. Kayaç bir yükselti üzerinde yer alan kültür katlarının tespitine dönük sondaj çalışmalarıyla, yerleşimin erken evrelerine dair somut belgelemeler, Bergaz Tepe'de Geç Antik Çağ'dan, Prehistorik Dönemlere dek uzanan kültür katlarını içerir nitelikte bir tabakalaşmayla ortaya konmuştur³. Bunun yanı sıra, Bergaz Tepe'nin güneydoğusunda, Ören yükseltisinin kuzey yamaçlarının, Kent'in Roma Dönem'inde, cadde düzenlemeleriyle birlikte konut alanı olarak tercih edilen bölgesi olduğu sondajlarımız vasıtasıyla tespit edilmiştir⁴.

Ele geçen yoğun ve farklı seramik gruplarıyla, yüzyıllar boyu faal bir yerleşim olduğu anlaşılan Adramytteion'un bu zengin çeşitliliği, kuşkusuz belirli deniz rotalarında yerini almış vaziyetteki faaliyetleri ile doğrudan ilişkilidir. Bu kapsamda kent için ayrı bir öneme sahip olan ve Strabon'da bahsi geçen (13.1.51) kentin limanlarından biri olarak korunagelen limanda tespitlerde bulunulmuştur.

Liman kalıntıları, günümüzde sığılık alanda su altında bulunmaktadır. Mendirek, sahilden batıya doğru yaklaşık 150 m. ve buradan da kavisli bir dönüş yaparak 100 m. kadar kuzeye doğru devam etmektedir. Mendireğin gövdesini, birbirine 8 m. mesafede *izodomik* bir yapıda inşa edilmiş iki paralel ana duvar ve bu duvarları dik kesecek biçimde konumlandırılan destek duvarından oluşturmaktadır. Mendirek duvarının dağılmış blokları arasında çok sayıda bosajlı ve köşe profilli bloklar bulunmaktadır. Köşe profilli ve bosajlı bu blokların M.Ö. 4. yy.'dan geç bir dönem tarihlenmeyen yapılarda kullanıldığı Ege Havzası'nda birçok merkezden bilinmektedir. Dolayısıyla bu iki olgu, limanın değişik evrelere ve planlamalara sahip olabileceğini göstermektedir.

Çalışmalarını başlattığımız ve bir bölümünü tamamlayıp çevre düzenleriyle projelendirdiğimiz ve kazılar kapsamında A, D, E ve C bölgeleri olarak lejantlanan diğer alanlar, kentin özellikle Orta ve Geç Bizans Dönemleri'ndeki yoğun iskânını gözler önüne sermiştir (Bkz. Lev. 2).

“A Bölgesi”nde, yerleşimin deniz kıyısında, 11 m. yükseltideki teras üzerinde, antik limana hakim bir konumda sürdürülen çalışmalarda ana aksı Güneydoğu – Kuzeybatı doğrultulu ortak duvarın güneyinde sıralanan, batıda bir kanadı bulunan, beş adet mekân bütünü ve bu kompleksin kuru duvar örgülü mimarisinden ayrı bir yapısal durum sunan, kireç tabanlı ve mekan duvarlarında harç kullanımının saptandığı yapı açığa çıkarılmıştır. Kompleks, mekân köşelerinde bulunan, kaba nitelikli depolama kaplarının kalıntılarında yorumlanabilmektedir. Açmanın tamamında mekanlarla ilişkili temel kotları seviyesinden elde edilen seramik malzeme ile mekan bütününe Orta ve Geç Bizans Dönemi boyunca evrelili vaziyette kullanım gördüğünü söylemek mümkündür. Bununla birlikte alt kotlarda tahribe uğramayan evvelki kültür katlarında, herhangi bir mimariden bağımsız vaziyette, M.Ö. 3. yy.'ın ince işçilikli kaplarından oluşan bir toplu buluntu grubu, Ören dahilinde Bergaz Tepe'de bolca saptandığı üzere Arkaik Dönem seramik grupları ve Lydia seramik guruplarına ait buluntular tespit edilmiştir.

Yoğun Orta ve Geç Bizans Dönem iskanı gözlemlenen diğer bir bölge kent dahilindeki yükseltilerinin arasında, bir sırt üzerinde konumlanan ve çalışmalar kapsamında “D Bölgesi” adı verilen alan olmuştur. Bölgede M.S. 12-13. yy.'larda kullanım gören mekânlara ait çok evrelili yapıların temelleri

³ Özgen 2013, 183.

⁴ Özgen 2016a, 236.

açığa çıkarılmıştır. Kendi kuyu ve su dağıtım alt yapı sisteminin bulunduğu yapıda, mekanların birden çok girişi olduğu aynı kottaki eşik düzenlemelerinden anlaşılmaktadır. “D Bölgesi”nin mimari verileri, bu mekânların işlevlerinin günlük yaşama ilişkin olabileceğini göstermektedir. Buluntular da bu durumu destekler içerikte, büyük oranda mutfak ve sofrâ kaplarıdır. Bu da açığa çıkarılan mekânların, konut amaçlı oluşturulmuş çok evreli sivil mekânlar olduklarını düşündürmektedir. Buluntular arasında Geç Bizans Dönemi sırlı seramiklerinin M.S. 12-13. yy. örnekleri yoğun olarak görülür. Ege tipi kaplar, az miktarda *slip* boyalı kaplar, *zeuxippus* kapları, boyalı *sgraffito* kaplar, hayvan figürlü Korinth üretimi kapların benzerleri, boyama bezemeli az miktarda örnek ile Bergama’da benzerleri bilinen çifte bardaklardan oluşmaktadır. Alanda saptanan yapı bütünüünün temel kotunun altında, mimariden bağımsız vaziyette, parçalar halinde Roma ve az sayıda Hellenistik Dönem seramikleri ele geçmiştir. Bu durum da, M. S. 12.yy.’da burada yapılanmaya gidildiğinde, “A Bölgesi”nde olduğu üzere önceki kültür katlarının kısmen tesviyelendirilerek tahrip edildiği görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Bu alanlardan bağımsız olarak Ören genelinde, yerleşimin kültür katları ve örgüsünü sorgulamaya dönük 7 yılda açtığımız ve sayısı 60’ı bulan test sondajlarında da gözlemimiz, Bergaz Tepe haricinde hemen hemen tüm kent topoğrafyasının özellikle Orta - Geç Bizans Dönemi’nde, daha belirli olarak M.S. 12 ila 13. yüzyıllarda yoğunlaşan bir iskâna sahne olduğu şeklindedir. Bu durum, belirli yerlerde önceki kültür tabakalarının kısmen tahrip edildiğini ve birçok yapının farklı fonksiyonlarda dönüştürüldüğünü veya yeni mimari girişimlerin yapı malzemesi kaynağı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Bir anlamada Adramytteion’un özellikle Bizans Dönemi yoğun iskânının kanıtlarını sunan bu bölgelerdeki çalışmalardan sonra, sunumda ele alınan buluntunun ele geçtiği çok evreli yapı, günümüz Belediye Lojmanları’nın arkasında kalan ve 2013 yılında gerçekleştirilen sondaj verileriyle Roma Dönemi’nin nitelikli bir kamu yapısının varlığına dair somut veriler sunan alanda tespit edilmiş olup, gerekli tahsis işlemlerinin ardından “E Yapısı” olarak adlandırılmıştır. “E Yapısı” üst kotlardan itibaren Adramytteion genelinde karşılaştığımız Orta ve Geç Bizans Dönemi çok evreli mimari düzenlemelerin benzer uygulamalarını bize sunmuştur. Yapının özgün düzenlemesine dair ipuçları sunan alt kotlara doğru, yüzeyden itibaren kendini gösteren mimari düzenler belgelenmiştir.

M.S. 12 ila Adramytteion’un terki olarak kabul edebileceğimiz 14. yy. başlarına dek kullanım gören, rasyonel bir plandan uzak, duvar sistemleri belirli bir standart sunmaz halde ardaşık düzende, birbirlerine basit geçişlerle bağlanan depo mekânları, yüzeye en yakın tespitler olmuştur. Bölgede, bu kullanım evrelerinin altında, aşamalı olarak alt kotlarda belirmeye başlayan yapı kompleksiyle yer yer ilişkili olarak kendini belli eden bir mimari düzenleme kendini göstermeye başlamıştır. Buna göre, batı duvarının, devşirme kullanımda dörtgen formlu bloklar ile bunların aralarında dolgu malzemeleri ve harç kullanılarak oluşturulduğu, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve dikdörtgen plan sunan bir mekan kendini göstermiştir.

Mekânın analizi ve çiziminin ardından, alt kottaki yapı bütünüünün planını anlamaya dönük çalışmalarla süreklilik göstermeyen duvarların alınması esnasında, bu mekanın duvar temellerinin altından, bu sunumda odaklandığımız önemli bir buluntu ele geçmiştir. Söz konusu buluntu, kurşun bir mühür olup, arka ve ön yüzü tanımlı vaziyette bütün olarak korunagelmıştır. 137 gram ağırlığında, 5,2 cm çap ve yarım cm, kalınlıktadır.

Mührün ön yüzünde, Meryem arkalıksız bir taht üzerinde oturmakta ve dizlerinin üzerinde İsa’yı tutmaktadır (Bkz. Lev.3). Sol ve sağında (“M-P-ΘV”) kısaltmasında (Μήτηρ Θεοῦ) Meter Teu (*tanrının*

anası) yazıtı bulunmakta. Noktalı bordür içerisinde ve boyunca dairesel olarak ise Θ(εοτό)κε βοήθει τῷ [σῶ δουλω] (*tanrım bu hizmetkarına yardım et*), yazıtı bulunmaktadır.

Arka tarafta (Bkz. Lev. 4), yine noktalı bordür içerisinde, altı satır halinde “Ἰωάννη ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ” yazıtı bulunmaktadır. Buna göre yazıt içeriği “Tanrının anası, hizmetkârın Ioannes’e, Konstantinopolis Başpiskoposu, yardım et, Yeni Roma ve Ekumenik Patrikliği” anlamındadır.

Adı geçen, Konstantinopolis Başpiskoposu Ioannes (Xiphilinos) Ksifilinos, Trebizond’da (Trabzon), 1010 dolayları doğmuş olup, Konstantinopolis’teki eğitimlerinin ardından, son olarak 1059-67 yılları arasında İmparator X. Konstantin tarafından bu göreve atanmıştır. Dönemi ve yaptığı uygulamalara dair detaylı bilgiler bulunmaktadır. Bilindiği üzere Bizans mühürleri İmparatorluk, Patriklik, resmi, özel, ruhban sınıfına ait olarak kurumsal otoritenin temsili ve güvene alma amacıyla kullanılmış olup, altın, gümüş, balmumu ve kurşun malzemeden imal edilirlerdi.

Mühür, askıya alınan üst evrelerin duvarlarının oturduğu temel altından gelmesi ilgisinde, M.S. 11 yy. tarihiyle, kendisi için *terminus post quem* niteliğindeki M.S. 12 yy. ve sonrası üst kot mimari düzenlemelerini de daha net bir çerçeveye oturtur kanıt niteliğindedir.

Yapı bütününden bağımsız kullanım arz eden mekânların bulunduğu kotların altında, mührün geldiği yapı evresinin karakteri hakkında daha belirgin ipuçları kendini göstermeye başlamıştır. Alt kotlarda, kuzey-güney aksında uzanan üç açıklıklı ve kentin korunagelen limana yönelen bir yapı girişinin konumlanmakta olduğu anlaşılmıştır. Bahsi geçen üç açıklığın, güney ve orta geçişi, ayakları vasıtasıyla tespit edilmiştir. Bu ayakların, yapının orijinal evresinin bileşenleri olduğu ancak, orta geçişin daha sonra devşirilen malzemelerle kapatıldığı gözlemlenmiştir. Yine kapatılan bu orta geçişin kuzeyindeki ayaktan doğuya doğru uzatılan ve devşirme kullanımın tespit edildiği bir duvar temeli sırası, bizlere yapı bütünüünün mühürle çağdaş ikincil kullanım planı hakkında fikir sunmuştur. Buna göre, açık bırakılıp kullanımda kalan güney geçiş, arkada yaratılan mekânın kapısı olarak kullanım görmüştür. Anlaşıldığı üzere, yapı Bizans Dönemi’nde devşirilerek yüzyıllar içerisinde farklı işleve bağlı düzenlemelerle kullanım görmüştür. Söz konusu mühür de M.S. 11. yy.’daki kullanım evresinin içeriği hakkında, mevcut diğer kanıtlarla birlikte bilgiler sunmaktadır. Mührün de tarihlendiği evre dâhil olmak üzere, korumalı bir kapı niteliğinde kullanım gören güney geçişin, limana uzanan caddeye bakan yüzündeki sıva üzerine kazıma olarak kısmen korunagelen yazıt da, çözümlemesinin tamamlanmasının ardından yeni yorumlara elverebilecektir.

Yapının limana bakan cephesinin hemen önünde, batısında dikkat çeken bir diğer önemli tespit, tuğla ve harç örgüden şekillenen tonoz formlu üst örtünün, liman yönüne ilerleyen cadde tabanı üzerine yıkılmış vaziyette belgelenmesi olmuştur. Yıkılan bu üst örtünün yapının güney geçişini de bloke etmiş vaziyetinden, bu yıkımın, M.S. 11 yy.’a kadar güneydeki açıklığın giriş olarak kullanıldığı evreye de son verdiği anlaşılmıştır. Bir başka deyişle, tonozun korunagelen vaziyette yıkılmış durumu, büyük olasılıkla M.S. 11. yy.’daki bir tahribi veya yapının mevcut durumda uzun soluklu kullanımını sonlandıran bir hasarı yansıtmaktadır.

Yapının özgün fonksiyonuyla ilişkili sürdürülen çalışmaların devamında, üzerinin ince bir kireç tabakasıyla düzgünce kaplandığı anlaşılan mozaik taban açığa çıkarılmıştır. Söz konusu taban siyah ve beyaz *tessera* kullanımıyla işlenmiştir. Birbiriyle ilişkili dairesel motifler ve merkezde bitkisel motifli bordür içerisinde geometrik düzenlemelerin benzerlerine M.S. 2-3. yy.’larda rastladığı bilinmektedir.

Yapı özelinde alt kotlardaki bir diğer tespitimiz, geçişlerinin ve bu geçişlerin her iki yanındaki ayaklarının batı önünde uzanan bir kanalın belgelenmesi olmuştur. Söz konusu kanal, yapının orijinal evresinin drenajı niteliğinde olup, kireçtaşı temel bloklarıyla ilişkili olarak, yapı boyunca kuzey - güney doğrultusunda devamlılık göstermektedir. Böylelikle, Liman'a bakan girişinin hemen arkasında, oldukça kapasiteli drenaj kanalına sahip yapının avlusu, zemin seviyesinde kısmen açığa çıkarılmıştır. İtinalı mozaik taban, yapının niteliğini vurgulamaktadır. Yine avlunun sınırlarında, taban altı künk döşemesi ile drenajı sağlanan mozaikli alan, yapının belirli bölümlerinin ıslak zemin olarak kullanım görmüş olabileceğini düşündürmektedir. Üst örtüsünün tonozla geçildiği yapı, kentin kamusal donatılarının yorumlanabilen ve korunagelen somut ilk örneklerinden biri durumundadır. Yapının ilk evresinin şekillenışı hakkında henüz kısmi bilgimiz olsa da, kullanım amacı için buluntularla birlikte belirli fikirler "E Yapısı"nın Roma Dönemi'nde özgün kullanımının hamam olabileceği çevresinde gelişmekte olup, kısmi tespiti yapılan yapının ileri çalışmaları bu konuya netlik getirecektir.

Özluce, M.S 2 ila 3. yy.'lardan M.S. 11 yy. a kadar birden fazla evreye sahip vaziyette devşirilerek ve fonksiyonu değiştirilerek kullanılan E yapısı, 11. yy.'daki bir yıkımın devamında kısmen dolgu altında kalmıştır. M.S. 12. yy.'dan M.S. 14 yy.'a kadar yapının olduğu alanın kullanımına, farklı düzenlemelerle devam edilmiştir. Bahsi geçen mühürün de ait olduğu dönemin hemen ardına denk gelen söz konusu yıkımın, (bir anlamda M.S. 11. yy.'a kadar devşirilerek kullanımı devam eden yapının terkinin) Adramytteion için ne anlam ifade ettiğinin ipuçları, Adramytteion dâhilinde çalışmalarını sürdürdüğümüz bir başka bölge olan "C Bölgesi"nde tespit edilmiştir.

2000-2006 yılları arasında Geç Antik Çağ ve Bizans Dönemi odağında sürdürülen geçmiş kazı çalışmalarının ana hedefinde bulunan ve son evresi M.S. 12-13. yy.'a tarihlenen bir kilise, Erken Bizans Dönemi'nde kullanılmış bir seramik fırını ve Geç Antik Dönem mezarlarının tespit edildiği alan, yeni dönem kazılarında çalışmalar kapsamında "C Bölgesi" olarak adlandırılmıştır⁵. Alan Adramytteion Antik Kenti'nin başlıca yükseltilerinden biri üzerinde konumlanmaktadır.

Yeni dönem kazılarında bölgenin erken stratigrafisini anlamaya dönük açılan test sondajlarında, apsisli bir yapının temelleri tespit edilmiş ve alt kotlarda, daha erken ve üstteki mimarinin kendini dayandırdığı bir mimari düzenleme kendini göstermeye başlamıştır. Bir önceki evrede tespit edildiği gibi, yeni seviyede de apsisli bir duvar ile karşılaşmıştır. Apsisin ebatı göz önüne alındığında, bir üst kotta yer alan daha geç evredeki ikincil mimariden daha büyük bir yapıya rastlanıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca yeni tespit edilen apsis duvarının iç yüzeyinin freskle kaplı olması bu yapının daha nitelikli bir işçiliğe sahip olduğunu da destekleyen diğer bir kanıttır. Çok renkli boyamanın görüldüğü freskin alt kısmı, kısmi dökülmeler ve eksiklere rağmen yerinde korunagelmiştir. Aynı seviyede küçük bir kısmı korunagelmiş pişmiş toprak taban tuğlalarından oluşturulan mekânın zeminine rastlanılmıştır.

Böylelikle, kontekst buluntularının tarihlenmesinde Erken ila Orta Bizans Dönemi'ne ait yeni bir kilise yapısı tespit edilip, çalışmalar kapsamında "Kuzey Kilise" olarak adlandırılmıştır. Büyük apsisin M.S. 8. yy.'da inşa edildiği zemin altı ve üstü küçük buluntularla netleşmiş, M.S. 11. yy.'da revize edilerek tadilat geçirdiği görülmüştür. Bu durum, daraltılmış apsisle ve de doğu-batı doğrultulu duvarın mezar şapel niteliği kazandırılarak yeniden düzenlenmesiyle de açıklık kazanmıştır. Yapının tuğla tabanının altına konumlandırılmış ve henüz bir kısmının çalışması tamamlanan mezarlarına, kimi yerde 5 bireye kadar, sürekli kullanımda gömü yapıldığı görülmüştür. Aynı zamanda bu kot aralığında, 3 adet

⁵ Bu bölgede 2000-2006 yılları arasında yapılan çalışmalar için bkz. : Beksaç 2003, 85-94; Beksaç 2004, 327-338; Çoruhlu 2006, 229-240; Çoruhlu 2007, 479-500; Çoruhlu 2008, 525-540.

bronz Bizans sikkesi tespit edilmiştir. Tespit edilen sikkelerden biri 11. yy., diğerleri ise 13. yy. sonu ve 14. yy. başına tarihlenmektedir. Bu bağlamda alan geneliyle birlikte düşünüldüğünde, tespiti yeni yapılan erken kilisenin bir tahrip veya yıkım nedeniyle M.S. 11. yy.'da mezar şapeli olarak daraltılıp düzenlendiği, devamında ise kazısı 2000'li yıllarda yapılan kilisenin kullanıma girdiği anlaşılmaktadır.

O halde "E Yapısı"nda olduğu üzere, "C Bölgesi"ndeki yeni tespit edilen kilisenin yıkım veya tahribi de tarihsel süreçle örtüşmekte ve M.S. 11. yy.'a sabit olmaktadır. Zira M.S. 11 yy.'ın, Bizans Dönemi Adramytteion'un kaderinde hayati önem arz ettiği kaynaklardan da bilinmektedir. Bizans İmparatoru Aleksios I. Komnenos'un kızı ve tarihçi Anna Komnene'nin (1083-1153) yazınına göre kalabalık bir nüfusa sahip olan Adramytteion, 11. yy. sonuna doğru Ege'de kurduğu donanmayla mevcut dengeler üzerinde tehditler oluşturan Çaka Bey tarafından 1092 yılında yağmalanır ve sakinleri kovulur. I. Aleksios Komnenos döneminde komutanlık ve yönetici Eumathios Philokales, Hellespontos'u (Çanakkale Boğazı) geçip Abidos üzerinden geldiği Adramytteion'un terk edilmiş halinden dolayı burada sanki o güne dek hiç kimsenin yaşamadığı izlenimine kapılır. Daha sonra kenti aynı yerde baştan aşağı restore ederek kovulan sakinlerini toplayıp bazı yabancılarla birlikte Adramytteion'a yerleştirir ve kent eski haline kavuşur⁶. Kıbrıs valisi Eumathios Philokales'in, İmparator tarafından Ege kıyılarındaki Türk akınlarına karşı görevlendirildiği ve 1112'de tekrardan Kıbrıs'a döndüğü düşünüldüğünde bu müdahalenin kendisinin sefere çıktığı 1109 civarında gerçekleşmesi olasıdır⁷.

M.S. 11.yy.'da Çaka Bey'in bu yıkımının hangi ölçüde alanlarda tespit edilen ve bahsi geçen yapıların yıkımı ve dönüşümüyle ilişkilendirilebileceği, ileriki çalışmalarda netleşecektir. Ancak 12 ve 13. yy.'larda, Kentin farklı alanlarında tespit ettiğimiz yoğun yerleşimin, yine Komnene'nin anlatımında yer verdiği restorasyon ve yeniden nüfuslandırma girişimlerinin bir yansıması olsa gerek.

Ayrıca 12.yy.'ın ikinci yarısında Körfez Bölgesi'nin verimini arttıran bir diğer husus olan Neokastra Theması'nın oluşturulması da Adramytteion için son bir nefes olan ve M.S. 12 ila 13. yy.'lardaki yoğun iskanının bir diğer nedeni olmalıdır⁸.

KAYNAKÇA

Beksaç 2003: Beksaç, E., "Adramytteion / Ören 2001 Kazısı", 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Ankara, 85-94.

Beksaç 2004: Beksaç, E., "Adramytteion / Ören 2002 Kazısı", 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, Ankara, 327-338.

Herrin 2013: Herrin, J., *Margins and Metropolis: Authority across the Byzantine Empire*, Princeton ve Oxford, 87.

Honiatis 1835: Honiatis, N., *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Historia* (ed. Bekker, I.), Bonn, 194-195.

Çoruhlu 2006: Çoruhlu, T., "2004 Yılı Ören (Adramytteion Antik Kenti) Kazı Çalışmaları", 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Ankara, 229-240.

⁶ Komnini (1878), 250.

⁷ Herrin 2013, 87.

⁸ Honiatis 1835, 194-195.

Çoruhlu 2007 : Çoruhlu, T., “ Ören (Adramytteion Antik Kenti) 2005 Yılı Kazı Çalışması”, 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Ankara, 479-500.

Çoruhlu 2008 : Çoruhlu, T., “Ören (Adramytteion Antik Kenti) 2006 Yılı Kazı Çalışması”, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 3, Ankara, 525-540.

Komnini (1878): Komnini, A., *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Alexiadis* (ed. Reifferscheid, A.), Cilt 2, Bonn, 250.

Özgen 2013: Özgen, H. M., “Adramytteion (Ören) Kazılarına Başlarken”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü TEBE Haberler 36* (Başyazı), İstanbul, 4-13.

Özgen 2014a: Özgen, H. M., “Adramytteion Kenti (Ören) 2012 Kazı ve Onarım Çalışmaları”, 35. *Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 3, Ankara, 178 -194.

Özgen 2014b: Özgen, H. M., “Adramytteion (Ören) Kazı ve Onarım Çalışmaları - 2013”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü TEBE Haberler 37*, İstanbul, 23-28.

Özgen 2015: Özgen, H. M., “Adramytteion Kenti (Ören) 2013 Kazı ve Onarım Çalışmaları”, 36. *Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 3, Ankara, 1-18.

Özgen 2016a: Özgen, H. M., “Adramytteion Kenti (Ören) 2014 Kazı ve Onarım Çalışmaları”, 37. *Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 3, Ankara, 233-249.

Özgen 2016b: Özgen, H. M., “Adramytteion (Ören) 2015 Çalışmaları'nın Ardından”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü TEBE Haberler 41*, İstanbul, 22-25.

Özgen 2018a: Özgen H. M., “Adramytteion (Ören) 2015-2016 Yılları Kazı ve Onarım Çalışmaları”, 39. *Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 3, Bursa, 503-525.

Özgen 2018b: Özgen H. M., “Balıkesir İli Burhaniye, Gömeç ve Ayvalık İlçeleri “Adramytteion Egemenlik Alanı “ 2015-2016 Yılları Arkeolojik Yüzey Araştırması”, 35. *Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 3, Bursa, 219-243.

Levhalar Listesi

- Levha 1, Adramytteion ve çevre alanı haritası (Barrington Atlas)
- Levha 2, Adramytteion kazı ve onarım çalışma alanlarını gösterir uydu fotoğrafı
- Levha 3, E Yapısı kurşun mühür buluntusu – ön yüz
- Levha 4, E Yapısı kurşun mühür buluntusu – arka yüz
- Levha 5, E Yapısı hava fotoğrafı
- Levha 6, E Yapısı rölövesi
- Levha 7, C Bölgesi Güney (sol) ve Kuzey (sağ) kiliseleri hava fotoğrafı
- Levha 8, C Bölgesi Güney Kilise hava fotoğrafı

LEVHALAR

Levha 1, Adramytteion ve çevre alanı haritası (Barrington Atlas)

Levha 2, Adramytteion kazı ve onarım çalışma alanlarını gösterir uydu fotoğrafı

Levha 3, E Yapısı Kurşun Mühür Buluntusu – ön yüz

Levha 4, E Yapısı kurşun mühür buluntusu – arka yüz

Levha 5, E Yapısı hava fotoğrafi

Levha 6, E Yapısı rölövesi

Levha 7, C Bölgesi Güney (sol) ve Kuzey (sağ) kiliseleri, hava fotoğrafı

Levha 8, C Bölgesi Güney Kilise, hava fotoğrafı